

színelvonalas russzisztikát műveltek, s e tudományág hazai pályája alighanem akkorra érte el csúcspontját, amikor, az 1990-es években, eltűnőfélben van az intézményes háttere.

Utólag a dekadencia jelének, a hazai cenzúra eltűnése és a magyar russzisztika „alexandriai korszakába” való lépése előhírnökének tarthatjuk, hogy megjelent magyarul Boncs-Brujevicznek az oroszországi szakadár vallási közösségekről szóló tanulmánygyűjteménye (1982), majd – s ez már biztos jel – hét évre rá Varlam Salamov lágerirótól egy válogatás (1989), nem beszélve az itthon ugyanekkor megjelent Szolzszenyicin GULAG-kötetéről s a korábbi Kovács-Sztrés-kötetről.

Ezt a Kovács-Sztrés-kötetet valószínűleg a hazai russzisztika egyik utolsó nagy alkotásaként üdvözölhetjük. Szokás hangoztatni, hogy az itt leírt „archaikus” tolvajvilág felbomlóban van, s átadja helyét a modern alvilágnak. Valószínű azonban, hogy a modern posztsovjett szervezett bűnözés formációinak némely alapvető szervezőeleme abból a világból vett alapokon nyugszik, amit a szerzők itt megörökítettek. A könyv gyakorlati, kriminalisztikai jelentőségét a szovjet börtönvilágban nevelkedett bűnözők világméretű – Magyarországot is érintő – terjeszkedése adja. Fontos felismerés volt annak idején, hogy az USA-ban működő szicíliai maffia működésének mechanizmusa nem érthető meg Szicília társadalomnéprajzának ismerete nélkül. Időközben az orosz, az olasz is legyűrve, az USA legveszélyesebb etnikai bűnszövetkezete lett. A Hongkongtól New Yorkig terjeszkedő, a volt Szovjetunió területéről érkező bűnözők megismeréséhez pedig rítusaik, szimbólumaik, művészetük ismerete is hozzátartozik.

Irodalom

- Baldajev, Dancig Szergejevics: GULAG-SZTORI. RÉMKÉP-REGÉNY. *Beszélő* 2 (1991), 33. sz. (augusztus 31.) Melléklet.
 Beke László: CSERNE LÁSZLÓ TETOVÁLÁSAI. *Forrás* 19 (1987) 3: 83–86.
 Boncs-Brujevic, Vlagyimir: ISTENNEK TÖRVÉNYE.

- VALLÁSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. Gerencsér Zsigmond és Nyíri Éva. Bp., 1982.
 Cserne István: INDIÁNOKAT NEM ALKALMAZUNK. *Forrás* 19 (1987) 3: 69–82.
 György Péter–Turai Hedvig, szerk.: A MŰVÉSZET KATONÁI. SZTÁLINIZMUS ÉS KULTÚRA. Bp., 1992.
 Keszeg Vilmos: A FOLKLÓR HATÁRÁN. ANÉPI ÍRÁSBE-LISÉG VERSE MŰFAJAI ARANYOSSZÉKEN. Bukarest, 1991.
 Kicsi Sándor András: HALÁLJELEK. *Holmi* 3 (1991) 6: 784–786.
 Kovács Ákos, szerk.: MONUMENTUMOK AZ ELSŐ HÁBORÚBÓL. Bp., 1991.
 Kovács Ákos–Sztrés Erzsébet: TETOVÁLT SZTÁLIN. SZOVJET ELÍTÉLTÉK TETOVÁLÁSAI ÉS POLITIKAI KARIKATÚRÁI. Szeged, 1989.
 Kriston Vizi József: KIS MAGYAR IJESZTÉS. *Élet és Tudomány* 49 (1994) 42 (X. 21.) 1324–1326.
 Salamov, Varlam: KOLIMA. ELBESZÉLÉSEK A SZTÁLINI LÁGEREKBŐL. Szerk. Gereben Ágnes. Bp., 1989.
 Szirmay István: A MAGYAR TOLVAJNYELV SZÓTÁRA. Bp., 1924.
 Tóth Szergej: A SZOVJET BIRODALMI NYELV, AVAGY A TOTALITARIZMUS GRAMMATIKÁJA. *Aetas*, 1991/1: 5–39.

Kicsi Sándor András

A BŰVÖLET HASZNAI, AVAGY BRUNO BETTELHEIM PSZICHOLÓGIAI ESZTÉTIKÁJA

Bruno Bettelheim: A mese bűvölete

és a bontakozó gyermeki lélek

Fordította Kúnos László

Gondolat, 1994. 478 oldal, 698 Ft

A Gondolat Kiadó másodszer is kiadta Bruno Bettelheim bécsi származású amerikai gyermekpszichológus könyvét. A mű 1985-ben jelent meg először magyarul, és a kiadó ekkor úgy döntött, átpoétizálja egy kissé a számára valamilyen oknál fogva nem elég jó címet. Így került a magyar változat élére A MESE BŰVÖLETE ÉS A BONTAKOZÓ GYERMEKI LÉLEK. Az angol eredeti így hangzik: THE USES OF ENCHANTMENT. THE MEANING AND IMPORTANCE OF FAIRY TALES, ami magyarítva valami ilyesmi: A BŰVÖLET HASZNAI. A TŰN-DÉRMESÉK JELENTÉSE ÉS JELENTŐSÉGE. AZÉRT

ez nem ugyanaz. Amitől a magyar változat még lehetne jó, sőt jobb, mint Bettelheim változata. De nem az. A jobbító szándék megfosztja az olvasót attól, hogy rögtön az elején megtudja, miről is szól a könyv és *miről nem*. Ugyanis pontosan arról szól, ami az eredeti címe: hogy a szakirodalomban tündérmesének vagy varázsmesének nevezett műfajnak óriási jelentősége van a gyermek személyiségének alakulásában, öntudatlanul is (vagy leginkább csak öntudatlanul) nyilvánvaló jelentése adja felmérhetetlen jelentőségét. A könyv néhány klasszikusnak számító, mindenki által ismert mesét alapul véve megkísérli elemeire bontani a jelentések bonyolult síkjait, és megmutatni, miként nyújtanak ezek támpontot a felnövekedésben (szándékosan nem mondtam nevelést), vagyis melyek az ésszel felfogható hasznai. A magyar cím kissé édeskés irányba mossa el a dolgokat, ezt érzem a gyermeki lélek napocska, felhőcska bontakozásában. Nem mintha nem bontakozna, de író legyen a talpán, aki ezt címként büntetlenül leírhatja. Bettelheimnek van stílus- és arányérzéke, úgyhogy el is kerül az efféle csapdát (gondoljunk csak másik magyarul megjelent könyvére, annak címe AZ ELÉG JÓ SZÜLŐ). Szerényen öntudatos szerző, aki olvasmányos, izgalmas *tudományos* munkát ír.

Számomra az ilyen, vonaton is olvasható, szellemes, könnyed írásmód tipikusan amerikai: Allportnak AZ ELŐTÉLET-ről vagy A SZEMÉLYISÉG SZERKEZETÉ-ről írott munkái, E. T. Hall proxemikai művei, Aronson TÁRSAS LÉNY-e a pszichológia területéről kiragadott példák arra, hogyan lehet súlyos tudományos témákról a tudományosságon mit sem csorbitva bestsellert írni. De hozhatunk példákat a biológia (Richard Dawkins: AZ ÖNZŐ GÉN) vagy a kultúrtörténet (Richard Gilman: A DEKADENCIA) területéről, hogy csak magyarul is megjelent munkákat említsék, vagy ide sorolható Stephen Toulmin magyarul sajnos nem olvasható munkája, a WITTGENSTEIN'S VIENNA (WITTGENSTEIN BÉCSE). Nem mintha az efféle szellemes, esszézerű, a művelt, de nem szakmabeli olvasónak szóló írásmódnak nem volna európai hagyománya, gondoljunk csak Egon Friedellre vagy Szerb Antalra, de úgy tűnik, hogy a század második felében így írni amerikai erénnyé

vált. Persze az is előfordulhat – és most talán kismul az olvasó Amerika dicsérete miatt összeráncolt homloka –, hogy az angol nyelv és az amerikanizmus kultúrabeli térhódítása miatt csak ezeket ismerjük világszerte. Én mégis arra hajlok, hogy ez a stílus amerikai sajátosság, amely európai réteggkulturákban is egyre inkább teret nyer (magyar példája, bár nem könyv, a *Magyar Narancs*). Az efféle könyvek többnyire nem tudománynpszerűsítő, hanem igenis tudományos munkák szellemesen, olykor már-már anekdotázva elmesélve. Hall vagy Aronson példáin még most is elnevetem magam, pedig évekkal ezelőtt olvastam őket. Bizonyára így leszek Bettelheim lakonikus megjegyzésével, miszerint Herkules mítosza és a három kismalacról szóló mese ugyanarról szó.

Bettelheim könyve, akárcsak az előbb említett munkák, szintén élvezetes olvasmány, és az előbbiekkal egyetemben biztosan könnyen elérhető helyet keresünk neki a könyvespolcunkon. Visszafogott természetességgel és gazdagsággal beszél arról, amiről nekünk nemigen vannak szavaink (ezért is fordulunk a közhelyekhez): az élet értelmének kereséséről, boldogságról, erkölcsről, felelősségről, szeretetről, szerelemről, félelemről, halálról. Némi segítséget és önbizalmat szeretne adni ahhoz, hogy boldog gyermeket neveljünk, mert csak a gazdag lelkű gyermekből válhat gazdag lelkű felnőtt. Ezeket az elhasznált fogalmakat tölti meg tartalommal, és ebben a rétegében a szerző már nem egyszerűen tudományos munkát ír, hanem elénk tárja mélységes humánummal teli emberszéléletét. Az emberi személyiségről beszélve ugyanis ezek a fogalmak nem kerülhetők meg, ugyanakkor pusztán racionálisan nem is definiálhatók. Ezen a ponton a pszichológus erkölcsi, vallási kategóriákkal dolgozik, és elfogadatusukban nem támaszkodhat többre, igaz, kevesebbre sem, mint az olvasó józan eszére, erkölcsi, vallási világgépére.

Gordon Allport a személyiség szerkezetéről írott könyvében a felnőtt, kiteljesedett személyiség jegyei között sorolja fel többek között (a humor és önironia mellett) valamifajta vallási tudat meglétét, értve ezen azt a képességet, hogy mintegy kívülről is képesek legyünk látni a világot és önmagunkat, felelőségünket és felelőségünk határait. Bettel-

heim is valami hasonlóról beszél, és ezzel vállalja, hogy meg nem határozható fogalmakra építi, amit épít, olyanokra, amelyeket racionálisan nem tudhatunk ugyan, mégis ezek a világról való tudásunk alapjai.

Ennek az alapvető, ha úgy tetszik, erkölcsi, vallási tudásnak tárháza a mese és a mítosz, vagyis az irodalom legősibb formái. A mese és a mítosz olyasmint tud, aminek a tudása nélkül nem teljesedhet ki az emberi élet. Sőt Bettelheim többet mond ennél, és pedig azt, hogy ezt a mese és a mítosz tudja legjobban, hogy a mese és a mítosz azt is tudja, amihez nincsenek még gondolataink, azokra a kérdésekre is felel, amelyeket nem tudunk megfogalmazni. A közöttük lévő különbség szemléletükben rejlik: míg a mese optimista és bátorító, addig a mítosz pesszimista és bénító. Ennyiben a mese bölcsőbb, és innen származnak a hasznai.

Az irodalom (esetünkben a mese) hatásának a lényegeként Bettelheim a pszichoanalízis fogalmainak segítségével írja le a katarzist, és ezzel ki is zárja az irodalom házából mindazt, ami nem hozhatja létre a kataritikus, lelket tisztító azonosulást. (Az első kívülrekedt a tanmese.) Ebből a szempontból a tündérvagy varázsmese, vagyis a népmese a legtokéletesebb irodalmi forma, amely a legpontosabban és a legfinomabb árnyalatokkal jelöli meg az emberként való lét legnagyobb kérdéseit és gondjait, és meg is adja azok legjobb, legkielégítőbb megoldását. Bettelheim Chestertont idézve azt mondja: a mese „*spirituális felfedező út*”, mely ráébreszt, hogy „*az élet nemcsak öröm, hanem valamiféle sajátos kiváltság is*”. Teheti ezt azért, mert remekmű. A szóbeliség és ezzel a hallgatóság reakciójának hatására évszázadok alatt lecsiszolódott róla minden fölösleg, és hihetetlenül gazdag jelentéssel telt meg. A szóbeliség, ami XIX. században történt lejegyzésükig, kanonizálásukig jellemezte a meséket, a tökéletes hermeneutikai dialógus állapotát jelentette a mesélő (és egyben mindig valamennyire társszerző) és hallgatósága között. A hallgató reakciója szinte beleszólt a mese menetébe, a feszültség, a figyelem lankadása vagy fokozódása azonnal jelezte, mit kell kifejtetni, és mit lehet akár el is hagyni.

Bettelheim egész munkáján végigvonul a mese és a mítosz összehasonlítása, mindig a

mese javára. Valószínűnek tartom, hogy a párhuzam mögött van némi hátsó szándék, ki nem mondott didaktikai célzat is. A mese és a mítosz az irodalom legősibb formái, nehéz lenne eldönteni, melyik volt előbb, mint a másik, nagyjából egyidős műfajoknak tekinthetők. Mindkettő jellemzője, hogy szerzőjük nem egy bizonyos személy, valamiképp az emberiség közös bölcsességét, az élet dolgairól való legmélyebb tudását testesítik meg. És ezzel vége is a nem kevés hasonlóságnak. A mítosz ugyanis a maga tragikus, méltóság-teljes, titokzatos hőseivel komoly és *arisztokratikus*, míg a mese amolyan gyermekes és *pórias*. Az emberiség (és a művészet) történetében a mítosz termékenyítő hatással volt a művészet minden ágára, míg a mese mindig is a gyermekek és a tanulatlan emberek szellemi tápláléka egészen a XIX. századig, amikor a romantika beemeli ugyan az irodalmi művek közé, melyek a remekmű névvel illethetők, mégsem foglalja el az őt megillető helyet. A XX. századi gondolkodás olyan forradalmi mozgalma, mint a freudizmus és az ebből kinövő, vele sok tekintetben vitakozó és rajta sok helyütt túllépő jungi iskola (amelyeken Bettelheim felnőtt és amelyek kategóriáiban gondolkozik) a mítoszokban leírt élethelyzetekben és dilemmákban az emberi nem legtipikusabb élethelyzeteit és dilemmáit ismeri fel. Különösen Jung szenteli munkássága jó részét a mítoszok értelmezésének. Bettelheim láthatóan egyetért, különösen Jung hatása és Jung iránti mélységes tisztelete sejlik át a szövegből, Mircea Eliade mítoszelemzéseinek hatásával egyetemben. (Jegyezzük meg, hogy Jung és Eliade kölcsönösen hatottak egymásra, sőt talán túlzás nélkül állítható, hogy egymás művét valamifajta viszonyítási alapnak és megerősítésnek tekintették.) Meseértelmezéseinek keretét nem ő maga, hanem az előbb említett szerzők dolgozták ki, ezt Bettelheim maga le is szögezi. Csakhogy míg a „nagyok” nem vagy csak elvétve alkalmazták azt a mesére, Bettelheim, a lelki sérült gyermekekkel foglalkozó, gyakorló gyermekpszichológus kutatásának területe épp a mese, ez a pórias műfaj, a gyermekszobák, gyermekkorok irodalma. Szerinte a mese mindazt tudja az életről és a világról, amit a mítosz, sőt. „*Herkules mítosza arról a választásról szól, hogy mit kövessen az em-*

ber: az örömevet vagy a valóságelvet. Erről szól A HÁROM KISMALAC című mese is”, és az olvasó jólesően elmosolyodik, Herkules jó társaságba került. A mítosz minden rezdüléséig ismeri az emberi lélek legmélyebb konfliktusait és a változatok sokaságát, ahogyan ezekbe bele lehet bukni. A mese szintén ismeri e konfliktusok minden rezdülését és az utat, amelyen járva a bukást el lehet kerülni, és egyben az emberi lét magasabb minőségét lehet elérni. A mítosszal való összehasonlítás, mely a mese javára dől el, megmutatja, hogy a mese éppen olyan komoly dolog, mint a mítosz, csak éppen hasznosabb lehet. A gyermek számára a mese szinte az egyetlen (de mindenképpen a leghasználhatóbb) eszköz arra, hogy kiutat találjon lelke sötét mélyének csapdáiból. Innen a mese felmérhetetlen jelentősége.

Miben áll tehát a mese jelentősége? A válasz nagy vonalakban a következő. Bettelheim, pszichoanalitikus indítatásának megfelelően adottnak tekinti az emberi psziché (sőt: lélek) felosztását *öszton-énre, énre és felettes énre*. A személyiség kiteljesedése, a felnőtté válás akkor tekinthető sikeresnek, ha az öszton-én energiáinak segítségével és a felettes én mint afféle őr tekintete alatt kiteljesül az én. A gyermek személyiségében az öszton-én dominál, a gyermek feladata, hogy felnőjön, vagyis énjé, tudata befolyása alá hajtja öszton-énjét, ne „megölje”, elfojtsa azt, hanem szabadítsa fel energiáit, és használja fel énjé kiteljesítésében. A felnőtt ember érett személyiségében az én integrálja az öszton-én és a felettes én ellentétes készleteit. A gyermek öszton-én dominanciájú személyisége kaotikus, amit a gyermek természetesen nem a rend hiányaként él meg, mert nem is tudja, mi az a rend, legfeljebb mint homályos, ismeretlen felé való törekvés él benne. A káoszról a kozmosz felé való haladás fontos állomásai mintegy beavatások, amelyek a meseben mint újjászületések, feltámadások, varázslatos átalakulások jelennek meg. Visszafele, az elnyert új minőség felől nézve már az új állapot a természetes, az átmenet, a beavatás végleg lezár valamit, mérföldkő az ember életében. Az öszton-én a káosz maga, a lélek eme kaotikus síkja azonban szellemi, lelki energiáink forrása is. Nem kiiktatni kell (nem is lehet), hanem megzabolázni, biztos érzékel felhasználni. A freudi pszichoanalízis fel-

tárja az én, a lélek racionális része előtt az öszton-én, az irracionális konfliktusait, ebben rejlik terapeutikus hatása. A gyermek énje nem elég erős ahhoz, hogy a szembenézést elviselje, leszédülne a mélységbe. Valamilyen módon azonban rendet kell tennie ebben a mélységben, ehhez pedig egyetlen segítségével a mese, amely képes kifejezni megfogalmazhatatlan gondjait és sugallni azok megoldását. Ennyiben a mese hatása a keleti orvoslás meditációterápiájával azonos; a lelki bajokkal küszködő betegnek el kell gondolkodnia egy történeten, amely saját válsághelyzetét szimbolizálja, és neki magának kell megtalálnia a kiutat. A jungi pszichoanalízisben is található hasonló elemek. A felnőttek sztereotíp gyermekképe szerint a gyermek „ártatlan”, nincsenek egzisztenciális problémái és bűnei, a lelke majdhogynem üres lap. Saját maga szemében a gyermek nem ártatlan, hiszen bűntudata van, és vannak pusztító indulatai, amelyek eredetével nincs tisztában, pusztító voltukat azonban sejtí. És nem csupán a hatalmaskodó, szorongást keltő szülők gyermeke van ezzel így, hanem mindegyik. Ez a fejlődés ára, ha úgy tetszik. A mese a maga gyakran kegyetlen, a szülőt, a felnőttet zavarba hozó helyzeteivel tökéletesen visszaadja a gyermek lelkiállapotát, szimbolikusan kifejezi annak okát, és nem kicsinyli, hanem bonyolult, de reménytelen megoldást nyújt, amellyel azonosulni lehet. A mesét indító szituáció mindig problematikus, a mese maga e probléma kielégítő megoldásáról szól. A probléma lehet szeparációs félelem (JANCSI ÉS JULISKA), ödipális konfliktus (HÓFEHÉRKE, HAMUPIPÓKE, A SZÉPSÉG ÉS A SZÖRNYETEG), szexuális szorongás (PIROSKA ÉS A FARKAS), orális mohóság keltette indulatok (A HÁROM KISMALAC), testvérféltékenység (HAMUPIPÓKE, TÖKFILKŐ-MESÉK) stb. – minden, ami a gyermek (az ember) lelkében dúl. A megoldások végtelenül változatosak lehetnek, közös bennük az, hogy mindig a hős *maga* bonyolódik ki a bajból. Mindenféle emberfeletti lény segítségével persze, de ezeket a lényeket ő maga mozgósítja. Alázatával, önfeláldozó tetteivel, szeretetre, lemondásra való képességével, csavaros eszével, egyszóval érett emberségével képes meglátni, felismerni vagy egyszerűen csak kiérdemelni a segítséget ott, ahol más semmit sem lát vagy semmit sem érdemel. A

kibonyolódás a bajból többnyire nem sikerül egyből, a mese hőse gyakran elvétí a jó utat, ha elindult is már rajta (tudjuk, „*sík mezőben hármas út...*”), vagy nem képes kellő ideig megtartóztani magát (mire a kakas megszólal, háromszor árulsz el engem – hangzik el az Utolsó Vacsorán, és nem Péter az egyetlen, aki elalszik, amikor virrasztania kellene), nem sikerül egy csapásra elhárítani a veszélyt. Többször, a megértés és az érettség egyre magasabb szintjéről kell nekifutni, míg a megoldás valóban kielégítő lesz, fel kell nőni hozzá, meg kell rá érni. Utólag legtöbbször világos, hogy az ott volt a hős orra előtt, akinek „még nem volt szeme a látásra”. A megoldás sosem a vágyak azonnali kielégítése, hanem az élet kiteljesedése egy olyan szinten, ahol már nem is ez a fontos. A hősnak meg kell tanulnia világa *mértékét* és a maga helyét ebben a világban, megadatik azonban neki a tévedés, az út elvétésének lehetősége. A mítoszok hősei belebuknak tévedéseikbe, a mesehősök feltápáskodnak, gyakran miszlikbe vágott állapotukból kelnek életre, hogy újrakezdjék útjuk keresését. A mese tudja, hogy tévedni veszélyes, mind magunkra, mind szeretteinkre nézve, de nem végzetes. Csak a nagy bűnökért jár büntetés: pusztulás, vagy ami közel egyenértékű azzal, a keresés lehetőségének megvonása.

Igenszak leegyszerűsítve Bettelheim gondolatmenetét azt mondhatjuk tehát, hogy a mese *jelentése* az, ami *jelentőségét* adja, a jelentése pedig művészi tökéletességének köszönhető. Ezért nincs túl sok jelentősége a tanmesének: jelentése banális, egysíkú és ráadásul még hiteltelen is, amitől erkölcsi értelemben hamis. A mese irodalmi remek, a tanmese nem igazán irodalom. A mesét jelentésgazdagsága képes jelentőssé tenni a befogadó számára, és a szabadság, amelyet az értelmezőnek hagy: bontsa ki maga, amire belőle szüksége van. „*Aki sokat hoz, az hoz mindenneknek*”, idézi Goethe FAUST-jának prólógusát.

És most egy zárójel.

Bettelheim meseértelmezései szinte maguktól nyújtják a párhuzamokat egyéb irodalmi művekről kialakult értelmezéseinkkel, nem elsősorban a „gyermekirodalom” területéről. Kézenfekvőnek tűnik és talán nem haszonta-

lan a bettelheimi meseértelmezést Tolsztoj műveire alkalmazni. Ez persze nem meríti ki Tolsztoj minden üzenetét, de mindenképpen érdekes lehet. A híres tolsztoji hősök, Levin és Pierre Bezuhov tipikus bettelheimi mesehősök: sikeres útkeresők. Életük kritikus helyzeteiben próbálják meghatározni viszonyukat a világhoz és önmagukhoz, képesek felülemelkedni addigi énjükön, lelki és erkölcsi értelemben fejlődnek. A fejlődéshez meg kell érniük, ki kell nyílnon a szemük a jóra. Az új minőség elnyerését gyakran előzi meg olyan beavatási szertartás, amilyen csak kevésszer adatik meg egy emberi életben. Ilyen ritus Levin esetében a megrendítő szépséggel leirt esküvői szertartás, a saját esküvője, és talán a gyermeke születése. Bezuhov sokkal látványosabb sorsú hős, ő valóban rosszból, érdemtelenből válik nagy belső harcok árán végül valóban jóvá. Útkeresései közben szabadkőműves beavatásnak is részese, ez azonban nem jelent igazán sokat a számára, és bizonyára nem azért, mert ő nem méltó rá. Számára a valódi felismerést a valóban, sajgó lábbal megjárt út adja meg, a menekülés Moszkvából, amelyben Platon, a muzsik, a tanító, aki halálával bölcsessége, szelleme egyetlen örökösévé teszi. Pierre-ben ezzel az úttal megszületik a bölcs, jó és szerető ember, aki képes boldog lenni és boldoggá tenni. Ezután már méltó arra, hogy megtalálja a társát és boldogan éljen, míg meg nem hal. A regény epilógusa, amelyben Natasa egykori tündéri, lányos ragyogása csak nagy ritkán sejlik elő a kissé már ápolatlan, családjának élő asszony arcán, mégsem fájdalom nélküli az olvasó számára, az örömet és beteljesülést hozó idő múlása sincs fájdalom nélkül. Beteljesülve egyben múlik is az élet. A mesében ez sosincs benne, hiszen a mese a gyermek lelkeknek tükre, ezért nem látható benne az öregedés miatti fájdalom.

Tolsztoj hősei, akár csak a mesehősök, csak társuk oldalán lesznek boldogok, Levin Kittyvel, Bezuhov Natasával. A női hősök is fejlődésen mennek keresztül, meg kell szenvedniük a boldogságukért, az ő fejlődésük azonban zökkenőmentesebb. Még a Natasáé is, aki pedig az erkölcsi bukás szakadékának szélére kerül, és saját erejéből nem is képes újra feltörni a mélységből, ahogyan sok mesehős sem; nem azzal érdemli ki Pierre meg-

mentő beavatkozását, hogy az adott helyzetben helyesen cselekszik, hanem azzal, hogy alapvetően jó. Bezuhov rögös útjához képest azonban Natasa próbatétele megrendítő ugyan, mégis egyszerű. Tolsztojnál a nők természetes tudással rendelkeznek az életéről és a halálról, testvéries kapcsolatban állnak az idővel. Az idő minden mesében alapvető fontosságú tényező, hiszen mindennek megvan a maga ideje és tartama. Bettelheim értelmezésében Ligetszépét és szerelmét az eltelt idő teszi éretté arra, hogy megküzdjenek egymásért, az eltelt idő nem üresen telik, varázslatos ereje van, egyszerűen a múlásával teszi képessé a hősöket sorsuk felismerésére és nyílt vállalására. Levint irritálja fiatal felesége merengő, semmittevő, az időt haszontalanul mulató életmódja, az önmagával folyton békétlen férfit zavarja, hogy a fiatal nő szemmel láthatóan békében él önmagával, nem áll harcban az idővel. Jóval később döbben rá, hogy Kitty szórakozott, szemlélődő, befelé forduló korszaka készülődés élete legnagyobb feladatára, az anyaságra, ahogy a próféták vagy a keleti bölcsék is magukba fordulnak, mielőtt a világ felé fordulnának. Kitty bensőséges viszonyban van az idővel, így az számára ünnepi jelentéssel teli akkor, amikor a férfi csak bosszantó ürességet lát, és nem képes felismerni a várakozás ünnepi teljességét. Bolkonszkij herceg visszaél az idővel, amikor a túl hosszú jegyességgel felesleges próbatétel elé állítja Natasát, nem áll mellette ebben a próbatételben, zárójelbe teszi, és ezzel majdnem a pusztulásba taszítja. Valójában ő a bűnös, a csábító, romlott Kuragin csak eszköz. Elodázza a boldogságát, és ezzel végleg elveszti azt, ő bűnhődni fog, a lány csak vezetelni. Pierre megmenti Natasát, ő az, aki valóban szereti, ezért, mint a mesében, ő érzi meg, hogy bajban van. Pokoljárása a háborúban érdemessé teszi az igaz, teljes életre, nem zúzza össze, hanem megvilágosítja számára az élet egyszerre magasztos és banális értelmét. Pierre (és Levin) megvilágosodása elsősorban értelmi és erkölcsi, Natasáé (és Kittyé és Dollyé) elsősorban intuitív és erkölcsi; nem különböző lehetőségek ezek, hanem egyazon egésznek a két fele. Az idő érlelte megvilágosodás pillanatai maguk a beavatások, ez egybeeshet egy szertartással, sőt elősegítheti a szertartás, mint Levin

esetében az esketés, de a legmélyebb jelentés racionálisnál sokkal tágabb, megvilágosodás-szerű felismerése nélkül a szertartás kínosan üres marad, mint Pierre felvétele a szabadkőműves-páholyba.

A mese, mondja Bettelheim, ráébreszti a gyermeket, hogy az életnek saját, személyre szóló értelme van, és az megtalálható. A gyermek számára az élet majdhogynem teljesen jövő idő, ami azt jelenti, hogy mindig bizhat: a jelen szörnységei a jövőben jóra fordulnak, és ő maga lesz az, aki ezt elősegíti. Gyermekkorban az előttünk álló élet végtelennek tűnik, az idő lassan múlik; az idő gyors és az élet előrehaladtával egyre gyorsabb múlása csak a felnőttet tölti el a *semmi* megsejtésének hidegségével, azzal a kényelmetlen, kínos, döbbenetes felismeréssel, hogy eljön a nap, amikor elfogy, hogy a napok számlálatnak valahol. A gyermekkorból kilépve egyre gyorsabban szűkül az addig végtelen idő. A felnőtt viszonya az időhöz többnyire nem öntudatlanul természetes, mert a felnőtt tudja, hogy az idő véges, ezért vannak dolgok, amik jövátéhetetlenek. Az idő végességének tudata nélkül bizonyára nem volna lehetséges erkölcs és felelősség. A HÁBORÚ ÉS BÉKE epilógusa a boldog családról azt részletezi, ami a mesében ennyi: „...és boldogan éltek, míg meg nem haltak”, és ez már nem ugyanaz. Konkrét és kézzelfogható, szép és mégis kicsit fájdalmas. A felnőtt sóhaja, ami bizonyára zavarba hozott, ha előttünk mondták gyermekkorunkban: Öregszünk! A mese hőse nem öregszik, hanem felnő, majd boldogan él, míg meg nem hal. Öreg és öregszik a király, az apa és az anya; a hős, aki maga a mesét hallgató gyermek, soha. Az időhöz való viszony irracionális, a legokosabb gyermek sem fogja fel, amíg egyszer csak rá nem döbben, hogy múlása nemcsak ad, de talán el is vesz valamit. És ha rádöbrent, már nem is gyermek többé, mert elvesztette a végtelen jövőt. Amíg nem érik meg erre a felismerésre, a jövőnek végtelennek kell lennie. A gyermeki ártatlanság homályos kifejezésével talán a gyermek amorális időnkivüliségét jelöljük. (A gyermek persze nem amorális lény, nagyon is ép az igazságérzete, a felelősséget azonban csak tanulja.) Amikor pedig a szakemberek, mint Bettelheim is, álszentnek és hamisnak

érzik az ártatlanság tételét, azt mondják ki, hogy van a gyermeknek épp elég gondja és baja az idő nélkül is.

Vegyük komolyan a gyermeket, a konfliktusait, és segítsük, hogy megoldja őket, mi magunk nem tehetjük meg helyette, ez Bettelheim könyvének üzenete. A leghatékonyabb segítség, ha igazi meséket mondunk neki, amelyek lelke minden síkjára hatnak, magunk és ő sem tudván, voltaképpen hogyan. A mese kilátást nyújt, reményt és vigasztalást, megmutatja, hogy az életnek van értelme, amely megtalálható. Sőt meg *kell* találni, mert az életben nem lehet egy helyben állni; aki nem halad előre, nehézségek és válságok árán is, az visszafelé halad, és ezért megbűnhődik. A mese üzenete hiteles, mert remekmű, ha nincs is valódi tekintélye. Kinek jutna eszébe átírni a HÁBORÚ ÉS BÉKÉ-T, az ANNA KARENINÁ-T vagy akár csak A HÁROM TESTŐR-T is. A mesébe azonban a pokolba vezető út jóakaratóval nyúl bele boldog-boldogtalan, a klasszikus Grimm-mesék megszámlálhatatlan magyar kiadása szinte kivétel nélkül szelidítő és kisebb vagy nagyobb mértékben torzító átirat, az angol, német, egyéb kiadások bizonyára úgyszintén. Az átiratok a legtöbb esetben a mese irodalmi tökéletességébe gázolnak érzéketlenül. Bettelheim minden alkalommal leszögezi, hogy a mese hatásának és hasznának záloga épp az irodalmi tökéletesség nyújtotta jelentésgazdagsága. Ha nem volna remekmű, a mese igencsak felejtető élményt nyújtana, mint ahogy számos modern, akár tehetséges író által írt mese nagyon is felejtető. Az átiró beletipor a tökéletességbe, jelentésében sokkal szegényebbé teszi a művet, már azzal is, hogy tanulság formájában kimondja azt, amit csak sejtetnie volna szabad. A műélvezet a ráeszmélés útja is, aki megfoszt a felsejlő ráeszmélés lehetőségétől, a műélvezetet csapja agyon. Persze előfordulhat, hogy új, eddig nem ismert, bár benne lévő jelentésmozzanatot bont ki az, aki beleír egy mesébe, akkor zseniális, de ez a ritkább eset.

„Ha az élet mélyebb értelmét keressük, ki kell tágitanunk önközpontú létünk szűk határait, és hinnünk kell abban, hogy fontos feladataink vannak az életben – ha nem most azonnal, hát valamikor a jövőben. Erre az érzésre feltétlenül szüksége van mindenkinek, aki elégedett akar lenni önmagával

és a munkájával. Ha nem akarjuk magunkat kiszolgáltatni az élet szeszélyeinek, ki kell fejlesztenünk belső erőforrásainkat; érzelmeinknek, képzeletünknek és intellektusunknak támogatniuk és gazdagítaniuk kell egymást. Értelmünk fejlesztéséhez pozitív érzéseinkből meríthetünk erőt, az előttünk álló elkerülhetetlen viszontagságok során pedig csak a jövőbe vetett hitünkre támaszkodhatunk.” Ehhez van szükség a szülő szerető gondoskodása mellett a bölcs mesére.

Bozó Katalin

A JÓ SZÜLŐ KÉZIKÖNYVE

Bruno Bettelheim: *Az elég jó szülő*
Fordította Rakovszky Zsuzsa
Gondolat, 1994. 421 oldal, 650 Ft

Amikor a szerkesztő megkért, hogy írjak erről a csodálatos könyvről, nem igazi könyvkritikára gondoltunk, hanem inkább figyelemfelkeltésre-„kedvcsinálóra”, melyben mint gyakorló szülők és nevelők olyan olvasnivalót ajánlunk a *Holmi* olvasóinak, mely mindketőnket elbűvölt. Bettelheim méltán népszerűvé vált könyvében szakmailag (a gyermekpszichológiai, nevelépszichológiai és pszichoterápiás tudásanyag vonatkozásában) kifogásolnivaló nincsen, a szerző kitűnő íráskészséggel sokrétű pszichológiai tapasztalatot önt formába, a könyv kiállítása kielégítő, a fordítás szakmailag és nyelvi szempontból egyaránt mintaszerű, ez utóbbi egyébként nem sok lélektani könyvről mondható el. (A szerző nevét egyébként az tette híressé, hogy a kibucokban nevelkedett gyermekeknél kimutatta az európai kultúrában mindenhol kötelezően előforduló Ödipusz-komplexus elmaradását.)

Jó nevelési tanácsadó könyvet igen nehéz írni, mert nem könnyű elkerülni egyfelől az üres általánosságok oktondi banalitásait, másfelől az exkluzív szakmai zsargon éppoly üres fennhézását. Bruno Bettelheimnek kitűnő adottsága van arra, hogy látszólag egyszerű köznapi-nevelési problémákat a maguk egyéni sokrétűségében fejtsen ki, továbbá,